

УДК 335.4

Андрійчук В. Г.*

ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ ВТРАТ ТА ДИЛЕМА ЕВЕНТУАЛЬНОСТІ РЕВІТАЛІЗАЦІЇ ІМПЕРАТИВНОГО ВИКОНАННЯ СУБ'ЄКТАМИ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ НОРМ І ПРИНЦИПІВ СОТ

Анотація. У статті досліджено основні тенденції розвитку світової економіки, які спричиняють до втрати Світовою організацією торгівлі свого домінуючого впливу на процес формування глобального торговельного середовища. Проаналізовано причини виникнення даних тенденцій та наслідки їх впливу на ефективність механізму багатосторонніх торговельних переговорів.

Ключові слова: Світова організація торгівлі, неформальні коаліції в СОТ, Дохийський раунд переговорів, нетарифні заходи, технічні бар'єри у торгівлі, санітарні й фіто-санітарні норми.

Annotation. The main trends in the global economy, causing the loss of WTO's dominant influence on the forming of global trade environment, are investigated. The causes of these trends and their impact on the multilateral trade negotiations effectiveness are analyzed.

Key words: World Trade Organization, informal coalitions in the WTO, Doha Round negotiations, non-tariff measures, technical barriers to trade, sanitary and phyto-sanitary standards.

Аннотация. В статье исследованы основные тенденции развития мировой экономики, вызывающие потери Всемирной торговой организацией своего доминирующего влияния на процесс формирования глобальной торговой среды. Проанализировано причины возникновения данных тенденций и последствия их влияния на эффективность механизма многосторонних торговых переговоров.

Ключевые слова: Всемирная торговая организация, неформальные коалиции в ВТО, Дохийский раунд переговоров, нетарифные меры, технические барьеры в торговле, санитарные и фитосанитарные нормы.

Постановка проблеми. Сучасні процеси глобалізації вимагають від кожної держави якомога активнішого входження в світовий економічний простір, що передбачає, в тому числі, й участь країни у Світовій організації торгівлі, яка покликана гарантувати забезпечення тривалого і стабільного функціонування справедливої системи міжнародних торговельних зв'язків. Однак вплив СОТ на розвиток світової економіки на початку ХХІ ст. продовжує зменшуватися, що пов'язано з глибинними протиріччями в рамках організації та з визначальним впливом на глобальну економіку світової фінансово-економічної кризи.

* доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри світової економіки та міжнародної економічної інтеграції Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі, Заслужений діяч науки і техніки України, академік Академії наук Вищої школи України.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню характерних особливостей функціонування СОТ в контексті розвитку глобального торговельного середовища присвячено роботи як провідних науково-дослідних інститутів [1], так і вітчизняних вчених-економістів, зокрема А.С.Філіпенка [2], О.І.Шниркова [3], І.В.Бураковського [4], Т.М.Циганкової [5], І.Івашук [6] та ін. Однак висвітлення причин втрати Світовою організацією торгівлі своєї ролі провідного регулятора міжнародної торгівлі залишається неповним і потребує подальших досліджень.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Виходячи з того, що провідні тенденції у застосуванні протекціоністських заходів серед більшості країн світу залишаються поза дієвим впливом, забезпечуючи чітке дотримання й виконання країнами принципів і норм, встановлених СОТ, актуальним постає питання визначення основних причин такого становища та наслідків, до яких воно уже призвело і може призвести в подальшому.

Формулювання цілей статті. Метою статті є проаналізувати недоліки та протиріччя в діяльності СОТ, які призвели до послаблення її ролі на початку ХХІ ст. й окреслити наслідки даних тенденцій.

На нашу думку, втрата Світовою організацією торгівлі своєї вагомості дієвої значимості у вирішенні останніх проблем посилення протекціонізму у світі пов'язана з:

1. Наданням урядами країн переваги двостороннім переговорним процесам в сфері лібералізації торгівлі перед багатосторонніми внаслідок поглиблення протиріч між країнами з різним рівнем економічного розвитку;
2. Нездатністю СОТ протистояти ескалації протекціонізму в період світової фінансово-економічної кризи та в посткризовий період нестабільності світової економіки внаслідок недосконалості розробленої в рамках цієї організації нормативно-правової бази щодо регулювання низки новітніх найпоширеніших методів обмеження міжнародної торгівлі.

Формат СОТ, яка станом на вересень 2013 р. налічує 159 членів, передбачає наявність в її рядах країн з різними інтересами, зовнішньоекономічними пріоритетами, економічним потенціалом і рівнем дипломатичного представництва. Це створює передумови для здобуття державами різного рівня результативності від участі в СОТ, а отже, й від реалізації їхньої зовнішньоторговельної політики. Основні принципи ГАТТ, що лягли в основу функціонування СОТ, були ухвалені в 1947 р. країнами з високим рівнем економічного розвитку, які у своєму рішенні керувалися, в першу чергу, власними інтересами. Тому подальше розширення кола учасників, які приєдналися до системи ГАТТ/СОТ, неминуче призводило до поглиблення протиріч стосовно багатосторонніх торговельних переговорів, а також у реалізації відповідних домовленостей. Адже кодекси та конвенції не завжди прийнятні всім без винятку країнам – як розвиненим, так і тим, які тільки стали на шлях ринкових перетворень чи долають глибоку соціально-економічну кризу.

Як наслідок, до періоду реорганізації ГАТТ в СОТ у 1994 р. лібералізація міжнародної торгівлі відбувалася здебільшого за рахунок багатосторонніх переговорів в межах ГАТТ, проте за минулі десятиріччя (після її трансформації) найвагоміші досягнення щодо зняття торгових обмежень відбуваються на двосторонньому або регіональному рівнях в рамках укладання угод про преференційну торгівлю чи зону вільної торгівлі. Якщо до 1994 р. між країнами світу було укладено всього 37 угод про ЗВТ, то за даними [7, с. 1] станом на 2011 р. таких угод укладено понад 200. Кожна країна-член СОТ наразі є учасником хоча б однієї регіональної чи двосторонньої угоди про надання преференцій в торгівлі.

Одним з наслідків такої великої кількості функціонуючих регіональних та двосторонніх угод про надання преференцій в торгівлі є значне зменшення частки міжнародної

торгівлі, що здійснюється в режимі найбільшого сприяння. Адже країни в результаті укладання угод про ЗВТ зазвичай встановлюють нижчі тарифи на товари з країн, з якими підписані відповідні угоди, а тому мають місце різні тарифні ставки залежно від країни походження товару. За наявною інформацією [7, с. 3], близько 40% світової торгівлі товарами, здійснюваної в рамках СОТ, підлягає стягуванню мита за тарифними ставками, однаковими для всіх країн-членів цієї організації. Ще 30% світової торгівлі припадає на товари, на які поширюються дві різні тарифні ставки відповідно до країни походження. На 15% обсягів міжнародної торгівлі здійснюється товарами, на які поширюються три різні тарифні ставки, а на решту 15% поширюється чотири і більше різних тарифних ставок. Отже, масова практика підписання угод про ЗВТ між країнами значною мірою нівелює досягнення СОТ щодо надання всім країнам однакових недискримінаційних (в частині тарифного регулювання) умов торгівлі.

Поглиблення протиріч всередині СОТ призвело й до активного формування інституту неформальних коаліцій в цій організації. Оскільки країни з низьким рівнем економічного розвитку зазвичай мають незначний потенціал в рамках багатосторонніх переговорів з питань торгівлі, то створення коаліційних об'єднань допомагає їм гідно представляти і захищати власні інтереси на світових форумах у випадках, коли досягнення їх прагнень неможливо провадити поодиночі.

Такі неформальні коаліції формуються, в основному, на базі регіональних інтеграційних об'єднань (АСЕАН, МЕРКОСУР тощо), але характерні також і угруповання країн на основі вирішення окремих проблем. Прикладом таких об'єднань може слугувати Група 22 («G-22»), до якої входять 22 країни, що розвиваються, і найпомітнішу позицію серед яких займають Бразилія та Індія. «G-22» має на меті домагатися скасування розвинутими країнами (передусім США та ЄС) субсидій у сільському господарстві й вимагає збільшення пільг для країн, що розвиваються, в першу чергу для найменш розвинутих країн [5, с. 29 – 30]. Іншими прикладами об'єднання в переговорних процесах СОТ країн, що відстають у економічному розвитку, можуть слугувати Африканська група (налічує 42 країни відповідного континенту, які є учасниками СОТ), група країн Карибського басейну та Тихоокеанського регіону, а також група найменш розвинутих країн. Наразі ці три групи об'єднані в Групу 90 («G-90»), яка слугує потужним інструментом країн, що розвиваються, у відстоюванні своїх інтересів при переговорах в рамках СОТ.

Наслідком функціонування в СОТ потужних груп впливу з діаметрально протилежними позиціями та інтересами став провал раунду багатосторонніх переговорів «Доходо-розвиток», що був розпочатий ще у 2001 р. і досі не завершений. Переговори зайшли у глухий кут через різні точки зору західних країн і країн, що розвиваються, з низки питань, що стосуються передусім розмірів державних субсидій у сільськогосподарській сектор.

Якщо в попередньому, Уругвайському раунді, скорочення підтримки сільського господарства розвиненими країнами становило 20%, то в рамках Дохійського раунду підлягали обговоренню втричі більші обсяги скорочення субсидій на сільське господарство. І якщо розвинені країни погодилися зменшити витрати на експортні субсидії на 21%, то на даний час стоїть питання щодо повного скасування експортних субсидій. Неприйняття розвиненими країнами такого сценарію полягає в тотальній залежності сільськогосподарського сектора в розвинутих країнах від державної допомоги. Так, в країнах ЄС 34% бюджету співтовариства (293 млрд. євро) виділяється на субсидії аграріям, і рівень державних субсидій у відсотках до вартості виробленої сільськогосподарської продукції в країнах ЄС становить 45%. А в Японії частка державних субсидій у вартості сільськогосподарської продукції становить 63%, Норвегії – 70%, у Швейцарії – 73% [8, с. 6].

При цьому країни, що розвиваються, також не готові йти на поступки й відкривати свої продовольчі ринки, адже це може призвести до розорення селян і міграції десятків мільйонів людей у міста. І ці побоювання обґрунтовані: в Індії, наприклад, в сільському господарстві зайняті 60% усіх трудових ресурсів (тобто 310 млн. чоловік), які виробляють майже п'яту частину ВВП. У Китаї в аграрному секторі працюють 43% всіх зайнятих (345 млн. чоловік), які виробляють 12% ВВП [9]. У містах цих держав швидко зростає середній клас, що змінює характер споживання продуктів. Зі збільшенням доходів міські жителі все більше переходять з рису і овочів на м'ясо, рибу. На думку індійських і китайських політиків, це робить продовольчу безпеку (самозабезпечення за ключовими видами продуктів) пріоритетом зовнішньоторговельної політики. Адже відкриття кордонів для значною мірою субсидованої сільськогосподарської продукції зі США та ЄС спричинить до занепаду цієї галузі в Індії та Китаї й відповідно до соціального напруження і залежності цих країн від імпорту продуктів харчування.

Однак чи не найбільшим викликом для ефективної діяльності СОТ наразі є наслідки світової фінансово-економічної кризи, що змушують більшість країн світу переглядати свої умови залучення у світову торгівлю й актуалізують ті проблеми, які до цих пір не вирішено у багатосторонніх переговорах з питань торгівлі. Серед основних питань, винесених на переговори, зокрема в рамках «Доха-раунду», – лібералізація світової торгівлі аграрною продукцією, в тому числі зниження тарифів і скасування субсидій, фінансові послуги, захист інтелектуальної власності. На черговій восьмій Конференції міністрів, що відбулася у грудні 2011 р. в рамках цього раунду переговорів не вдалося вирішити навіть проблеми узгодження тарифних інтересів країн-членів СОТ. Фактично було продемонстровано неспроможність СОТ утримувати позиції форуму для результативних перемовин.

Не торкаючись вже того, що в рамках Дохійського раунду переговорів СОТ й досі не порушене питання врегулювання низки нетарифних заходів, серед яких варто, в першу чергу, виокремити застосування країнами технічних бар'єрів у торгівлі (ТБТ) та санітарних і фіто-санітарних (СФС) норм, які на сучасному етапі розвитку світового господарства стали одними з найвпливовіших інструментів формування глобального торговельного середовища.

Таблиця 1
Динаміка застосування заходів протекціонізму у світі, починаючи з розгортання світової фінансово-економічної кризи, за наростаючим підсумком

Види протекціоністських заходів	IV квартал 2008 IV квартал 2011		IV квартал 2008 II квартал 2012		IV квартал 2008 II квартал 2013	
	кількість	%	кількість	%	кількість	%
Пряма державна допомога	273	27,6	361	27,79	476	23,53
Заходи торговельного захисту ¹	223	22,55	315	24,25	484	23,92
Тарифні заходи	132	13,35	178	13,7	232	11,47
Технічні заходи ²	88	8,9	117	9,01	164	8,11
Податки на експорт	70	7,08	90	6,93	113	5,59
Обмеження ПП ³	42	4,25	49	3,77	98	4,84

¹ Під заходами торговельного захисту маються на увазі антидемпінгові, компенсаційні та спеціальні заходи.

² Група технічних заходів об'єднують технічні бар'єри у торгівлі, санітарні і фіто-санітарні норми, митні процедури.

³ Враховані лише ті ПП, обмеження яких неминуче призвело до скорочення обсягів міжнародної торгівлі.

Види протекціоністських заходів	IV квартал 2008 IV квартал 2011		IV квартал 2008 II квартал 2012		IV квартал 2008 II квартал 2013	
	кількість	%	кількість	%	кількість	%
Обмеження трудової міграції	44	4,45	49	3,77	85	4,2
Експортні субсидії	37	3,74	41	3,16	53	2,62
Квоти і заборона імпорту	-	-	32	2,46	47	2,32
Інші	80	8,09	67	5,16	271	13,4
Всього	989	100	1299	100	2023	100

Укладено автором. Джерела: [10, с.31];[11, с.45];[12, с.41]

Наведені в таблиці 1 дані свідчать, що пов'язана з кризою ескалація протекціонізму у світі відбувається передусім через застосування нетарифних заходів регулювання торгівлі, традиційні ж тарифні заходи відіграють значно меншу роль, а їх частка у загальній кількості застосованих заходів протекціонізму має тенденцію до зменшення.

Отже, в загальній структурі введених в дію протекціоністських заходів у світі, починаючи з IV кварталу 2008 р. (настання викликів, спричинених світовою фінансово-економічною кризою) найбільшу частку займають пряма державна допомога (23,5%), що полягає переважно в безпосередньому виділенні коштів з державного бюджету на фінансування поточної діяльності підприємств, а також заходи торговельного захисту (23,9%), що поєднують у собі антидемпінгові, компенсаційні та спеціальні (safeguards) заходи. Частка ж тарифних заходів складає 11,5% порівняно з 13,7% за попередній дослідний період.

Варто звернути увагу на те, що попри чисельну перевагу антидемпінгові заходи поступаються за впливом на світову торгівлю технічним заходам (ТБТ і СФС) та квотам (табл. 2).

Таблиця 2
Частка тарифних ліній та обсягу світової торгівлі охоплених окремими нетарифними заходами регулювання зовнішньої торгівлі у світі в 2012 р.

Види заходів регулювання зовнішньої торгівлі	Частка тарифних ліній, охоплених відповідними нетарифними заходами, %	Частка світової торгівлі, охопленої відповідними нетарифними заходами, %
Технічні бар'єри у торгівлі	28	31
Санітарні й фіто-санітарні норми	13	14
Ліцензування та квоти	16	20
Заходи контролю за цінами ²	2	5

Укладено автором. Джерело: [13, с. 7]

ТБТ та СФС норми охоплюють значно більшу кількість тарифних ліній та відповідно перешкоджають переміщенню значно більшої кількості товарів через кордони митних те-

¹ показники розраховані на основі даних 29 країн Африки, Азії та Латинської Америки, що розвиваються, та Японії і Європейського Союзу.

² Під заходами контролю за цінами слід розуміти встановлення урядом референтних та мінімальних цін, антидемпінгові та компенсаційні заходи

риторій, ніж це роблять заходи контролю за цінами, серед яких антидемпінгові є переважаними. ТБТ охоплюють 28% тарифних ліній (відповідно до гармонізованої системи СОТ) і 31% світового обсягу імпорту; СФС – відповідно 13 і 14%. Система ліцензування і квот, які не підпадають під два попередні види заходів, охоплюють 20% світового обсягу імпорту. Необхідно зазначити, що на квоти припадає невелика частка в цій групі. Більшість із цих 20% складає неавтоматичне ліцензування, заборонене правилами СОТ, що застосовується здебільшого як адміністративний метод управління імпортом.

Заходи торговельного захисту (контролю за цінами) охоплюють лише 2% тарифних ліній та 5% світового імпорту. Це передусім пов'язано з тим, що в разі застосування вони здійснюють точковий вплив на міжнародну торгівлю. Наприклад, антидемпінгове мито зазвичай стягується з товарів, імпортованих конкретним виробником з конкретної країни.

Вочевидь СОТ виявилась неспроможною протистояти посиленню протекціонізму через те, що домовленості в рамках цієї організації не регулюють застосування низки захисних заходів. Для таких сфер регулювання зовнішньої торгівлі, як тарифні обмеження, квоти та антидемпінгові процедури, правила СОТ є досить жорсткими, в інших сферах – таких як субсидування чи обмеження видачі віз для іноземних працівників у певній галузі – на думку фахівців з міжнародної торгівлі [14], правила СОТ є недосконалими, а щодо низки технічних перешкод – таких як технічні бар'єри у торгівлі, санітарні й фіто-санітарні норми – правила перебувають лише на стадії погодження.

Наразі уряди прагнуть уникати жорстких правил СОТ та зловживають тими видами протекціоністських заходів, інструменти міжнародного регулювання якими досі лишаються недосконалими. Це підтверджують також дані таблиці 1, з яких видно, що найбільшими темпами зростає застосування заходів протекціонізму з категорії «інші» (їх частка становить 13,4%), що свідчить про використання національними регулюючими структурами все нових різновидів заходів торговельного захисту, які не піддаються структуруванню відповідно до традиційної класифікації нетарифних заходів.

Ступінь зловживання подібними заходами у період з 2009 по 2012 рр. значно варіюється між країнами. Так, зокрема у Бразилії за цей час серед усіх введених протекціоністських заходів лише 12% були тих видів, норми регулювання яких в СОТ є недосконалими, тоді як для ЄС аналогічний показник склав 83% [15].

Мотивації до подальшого вдосконалення механізмів регулювання міжнародної торгівлі в СОТ у більшості провідних країн на світовому ринку наразі немає. Адже протекціонізм у міжнародній торгівлі разом з іншими заходами щодо зменшення державного боргу стали основними інструментами протидії світовій рецесії у 2008 – 2009 рр. Модель відкритої економіки, особливо після світової фінансово-економічної кризи і пов'язаних з нею торгово-економічних потрясінь, на практиці дедалі частіше переглядається у бік посилення протекціонізму при взаємодії національних економік.

Боротьба ж країн із борговим навантаженням не виправдала себе як ефективна антикризова політика. Автори теорії, яка доводить пряму залежність між зменшенням державного боргу і зростанням ВВП країни (американські вчені-економісти К.Рогофф і К.Рейнхарт [16]) визнали, що допустилися грубих помилок у своїх розрахунках. Нав'язана провідними економічними гравцями, зокрема США і Німеччиною проблемним країнам ЄС (Греції, Португалії, Ірландії, Іспанії та Італії) модель жорсткої економії державних витрат мала наслідком скорочення сукупного попиту і платоспроможності населення, спричинивши до подальшого падіння економіки, зростання безробіття та загострення соціального становища в цих країнах. Тому за нинішньої нестабільної ситуації у світовій економіці розгортання протекціонізму є найбільш бажаним для національних урядів шля-

хом вирішення поточних економічних проблем, оскільки інші заходи відновлення зростання, які були застосовані, не стали дієво ефективними.

Звідси ефективність діяльності СОТ сьогодні ставиться під сумнів у тому форматі, який було визначено в 1994 р. при її створенні і який діє нині. Адже країни намагаються використати дозволені й не передбачені нормами СОТ механізми (переважно нетарифні) для підвищення конкурентоспроможності національних товарів та послуг часто із порушенням принципів недискримінації.

Навіть колишній Генеральний директор СОТ Паскаль Ламі (2005 – 2013) попри свій оптимізм з приводу діяльності організації був змушений визнати, що «СОТ не є організацією з регулювання більшості нетарифних заходів, але вона має можливість стати платформою для їх моніторингу» [17].

Висновки. Відтак, в міру того як у регулятивній сфері світової торгівлі зменшується роль тарифних і, так званих, паратарифних заходів (тарифних квот, антидемпінгових та антисубсидійних мит), відбувається пропорційне послаблення ролі Світової організації торгівлі як наднаціонального регулятора, в першу чергу, саме цих заходів.

Отже, перед новообраним на початку вересня 2013 р. очільником СОТ Роберто Азеведо постає невідкладна необхідність опрацювання найбільш прийнятної взаємоузгодженої і взаємовигідної для країн з різним рівнем розвитку – зовнішньоторговельної регулятивної системи.

Література

1. Три роки членства в СОТ: тенденції зовнішньої торгівлі України в посткризовий період. – К.: НІСД, 2011. – 72 с.
2. Філіпенко А.С. Політекономія світового господарства // Журнал європейської економіки. – 2012. – №1. – С. 3 – 13.
3. Шнирков О.І. Політика Європейського союзу у сфері міжнародної торгівлі: особливості сучасного етапу // Економічний часопис ХХІ. – 2010. – №5. – С.
4. Бураковський І. В. Глобальна фінансова криза: уроки для світу та України. – Х. : Фоліо, 2009. – 298 с.
5. Циганкова Т., Солодковська Г. Сучасні коаліції та угруповання СОТ при формуванні глобальної торгової політики // Міжнародна економічна політика. – 2011. – № 12-13. – С. 22 – 40.
6. Іващук І. Суперечності застосування країнами інструментів захисту національних інтересів в умовах прихованого протекціонізму // Схід: Аналітично-інформаційний журнал. – 2012. – № 6(120). – С. 30 – 37.
7. Fugazza, Marco; Nicita Alessandro. On the Importance of Market Access for Trade. – New York and Geneva: UNCTAD, 2011. – 35 p.
8. Дем'яненко М. Я. Державна підтримка як фактор забезпечення конкурентоспроможного сільського виробництва // Економіка АПК. – 2009. № 9. – С. 3 – 9.
9. OECD-FAO Agricultural Outlook 2013 – 2022 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=48183>. Цитовано за версією сайту на 01.09.13.
10. Evenett, Simon. Trade Tensions Mount: The 10th GTA Report. – London: CEPR, 2011. – 242 p.
11. Evenett, Simon. Debacle: The 11th GTA Report on Protectionism. – London: CEPR, 2012. – 294 p.
12. Evenett, Simon. Protectionism's Quiet Return: GTA Pre-G8 Summit Report. – London: CEPR, 2013. – 107 p.

13. Nicita, Alessandro; Gourdon, Julien. A preliminary analysis on newly collected data on non-tariff measures. – New York and Geneva: UNCTAD, 2013. – 24 p.
14. Aggarwal, Vinod; Evenett, Simon. The Sad Truth behind Growing Clashes at the WTO // Harvard Business Review. – 22 October 2012 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://blogs.hbr.org/cs/2012/10/the_sad_truth_behind_the_growi.html. Цитовано за версією сайту на 02.09.13.
15. Офіційний сайт Незалежного моніторингу політики, що впливає на світову торгівлю (Global trade alert) [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.globaltradealert.org>. Цитовано за версією сайту на 16.07.13.
16. Помилка в Excel як причина рецесії // Економічна правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua>. Цитовано за версією сайту на 02.09.13.
17. Офіційний сайт Світової організації торгівлі [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.wto.org>. Цитовано за версією сайту на 03.09.13.